

МАСТАЦКІ ЭТНАГРАФІЗМ І ПРАЦЭС ГЛАБАЛІЗАЦЫІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ)

У артыкуле аналізуецца ўплыў працэсу глабалізацыі на семантыку і функцыі этнаграфічнага кантэксту ў сучаснай беларускай прозе. Падкрэсліваецца, што мастацкі этнаграфізм як частка прадметнага свету літаратурнага твора ў сучаснай беларускай прозе займае значнае месца. Яго наяўнасць дэтэрмінуецца не толькі інерцыяй літаратурнай традыцыі, але і неабходнасцю пастаяннага пацвярджэння нацыянальнай і эстэтычнай ідэнтычнасці айчынай прозы, яе развіццём ва ўмовах шматкуль-

турнасці. Этнаграфічны кантэкст прадстаўлены перш за ўсё апісаннямі народнага побыту, трансфармацыяй міфалагічных вобразаў, выкарыстаннем этнаграфічнага метакантэксту. Мастацкі этнаграфізм ў беларускай прозе даследуемага перыяду перш за ўсё прысутнічае ў творах пра мінулае, а таксама ў фантастыцы і дэтэктывах. Дамінуючымі функцыямі мастацкага этнаграфізму ў беларускай прозе становяцца культуралагічная і сэнсава-генератыўная.

Мастацкі этнаграфізм – гэта мастацкае адлюстраванне матэрыяльнай і духоўнай культуры народа ў літаратурным творы, носьбітамі якой выступаюць пэўныя артэфакты (апрацоўка фальклору, міфалогіі, апісанне ландшафту, побыту з рэліктавымі элементамі). Праблема самакаштоўнасці этнаграфічных феноменаў займае ў сучасных гуманітарных навуках асаблівае месца, бо ў апошні час у выніку інтэнсіўнага дыялога культур абстраеца пытанне пра лёс нацыянальных літаратур, які ў вялікай ступені залежыць ад маштабных працэсаў глабалізацыі. Новая сацыякультурная сітуацыя патрабуе і новых аператыўных падыходаў да асэнсавання ролі і месца этнаграфічнага кантэксту ў літаратурных творах. Развіццё сучаснай беларускай прозы знайшло дастаткова глыбокае асэнсаванне ў працах С. Андраюка, А. Бельскага, Л. Корань і іншых навукоўцаў, аднак у айчынным літаратуразнаўстве пакуль няма спецыяльных даследаванняў, дзе сістэмна аналізавалася б ўздзеянне працэсу глабалізацыі на нацыянальнае пісьменства, асабліва з пункту гледжання паэтыкі. Нярэдка айчынныя даследчыкі і творцы ўвогуле сумняваюцца ва ўздзеянні глабалізацыі на нашу нацыянальную літаратуру. Так, маладая беларуская паэтэса В. Трэнас даволі катэгарычна заявіла, што “паняцце глабалізацыі беларускай прасторы не датычыцца і датычыцца не можа” [1, с. 118], бо беларускія пісьменнікі засяроджаны выключна на праблемах нацыянальнай рэчаіснасці. Аднак агульнавядома, што таленавітыя аўтары праз нацыянальнае, нярэдка ў этнаграфічным абліччы, ідуць да агульначалавечага, істотна пераасэнсоўваюць аўтахтонны матэрыял пад уздзеяннем вядучых тэндэнцый сусветнага літаратурнага працэсу і надаюць яму універсальнае гучанне.

Мэта дадзенай працы – прааналізаваць марфалогію, семантыку, функцыі мастацкага этнаграфізму ў беларускай прозе перыяду глабалізацыі. Тэрмін “глабалізацыя” стаў шырока ўжывацца з 60-х гадоў мінулага стагоддзя. Працэс глабалізацыі ў масавай свядомасці перш за ўсё асацыіруецца з шырокімі плынямі інфармацыі, збліжэннем бытавога ўзроўню людзей, панаваннем сусветнага рынку. Зараз многія літаратуразнаўцы характарызуюць наш зменлівы час як перыяд фарміравання адзінай наднацыянальнай культуры, а сучаснай у сувязі з гэтым яны аб’яўляюць літаратуру, пазбаўленую нацыянальных прыкмет. Знакаміты амерыканскі вучоны Р. Уэлек пафасна заявіў: “Нараджаецца новы чалавек, універсальны чалавек, чалавек усюды і заўсёды, ва ўсёй яго разнастайнасці, і літаратурная навука перастае быць устарэлай тратай часу, падлікам нацыянальных крэдытаў і пазык” [2, с. 3]. Вядомы перакладчык і пісьменнік Р. Чхарцішвілі (Б. Акунін) у канцы XX стагоддзя канстатаваў непазбежнасць усталявання поліморфнай літаратуры пад уплывам глабалізацыі: “Новая ўсходнезаходняя літаратура валодае відавочнымі прыкметамі андрагіннасці: пры адной галаве ў яе два твары (адзін звернуты на ўсход, а другі на захад сонца), два сэрцы, двайны зрок і максімальна ўстойлівы апорна-рухаючы апарат. Ёй яшчэ ўласціва павышаная вітальнасць, якая некалькі дысаніруе з вялай дамінантай літаратуры fin de siècle, не вельмі вытлумачальная, калі не забываць пра эффект магічнага зліцця. Андрагіны канца XX стагоддзя – першыя лазутчыкі племені, якое відавочна будзе весці рэй ў культуры будучага стагоддзя” [3, с. 258]. Такім чынам, многім сучасным навукоўцам літаратура будучага бачыцца не нацыянальна афарбаванай, а

або скроенай па нейкай адной, найперш паўночна-амерыканскай мадэлі, або – як адметны сплаў ці перапляценне рознаацыянальных літаратур. Апошнюю кропку ў спрэчках вучоных, думаецца, паставіць гісторыя.

На працягу доўгага часу ў прыгожым пісьменстве спалучаліся лакальна-этнічнае і агульначалавечае, сучасная ж культурная прастора знаходзіцца ў стане пераструктуравання, змены не толькі прапорцый, але і саміх “інгрэдыентаў”. Чыста гіпатэтычна ў перыяд глабалізацыі аўтары могуць адрознівацца паміж сабой толькі ўзроўнем таленавітасці і фіксаваць агульныя для ўсяго чалавецтва рысы, дзе лакальна-этнічнае – рэч абсалютна маргінальная, аднак творчасць сусветна вядомых пісьменнікаў кшталту Дж. Фаулза ці М. Павіча – яркая экземпліфікацыя крэатыўнасці нацыянальна-этнаграфічнага пачатку ў літаратурным працэсе. Беларуская проза заўсёды развівалася ў полікультурнай прасторы, характэрныя асаблівасці айчыннага прыгожага пісьменства – клопат пра змястоўную напоўненасць, этнаграфічны складнік як адзін з яе выяўленчых імператываў. Карані, што сілкуюць развіццё сучаснай беларускай прозы, калі зыходзіць з дэлезаўска-гватарыеўскай тэрміналогіі, рызаматычныя, на яе накладваюць адбітак нацыянальная традыцыя з яе вялікай увагай да народнага побыту і тэндэнцыі развіцця сучаснай сусветнай літаратуры. Уплыў глабалізацыі на беларускую прозу выявіўся не ў стандартызацыі праблематыкі, а ў выбарачна-ініцыятыўным асваенні новых тэм і новых жанрава-стылёвых формаў, якія раней не атрымалі шырокага бытавання (антыутопія, дэтэктыў, сацыяльны гратэск, фантастыка), элементаў постмадэрнісцкай паэтыкі. Антыутопіі тыпу “Краіны Хлудаў” А. Мінкіна і В. Галкова і “Карабля” В. Гігевіча, прадстаўляюць мадэль чалавечага антыбыцця, дзе праз рэльефныя этнаграфічна-побытавыя дэталі не толькі акрэсліваецца час і месца дзеяння, але і прыўносіцца сацыяльна-філасофскі акцэнт у апавед за кошт канататыўнай семантыкі часавых планаў. У прыгодніцкіх творах, да якіх адносяць таксама дэтэктыўныя, дынамічнасць сюжэта істотна рэдукуе апісальнасць, аднак аўтары паасобных дэтэктываў не цураюцца мастацкага этнаграфізму, які яны далучаюць да падзейнай канвы. Мэтанакіравана, напрыклад, выкарыстоўваюцца этнаграфічна-рэгіянальныя матэрыялы ў зборніку Ф. Сіўко “Апошняя падарожжа ў краіну ліваў”, у апавесцях “Удог” і “Угліс”, дзе праз дэталі беларускага побыту ў яго рэгіянальным варыянце не толькі адцяняюцца ўмовы жыцця герояў, але і даецца ключ да разгадкі злачынства. Канцэптуальна апраўданы этнаграфічны фон у прыгодніцкіх і прыгодніцка-гістарычных творах Л. Рублеўскай “Сэрца мармуравага анёла”, “Пярсцёнак апошняга імператара”, “Золата забытых магіл”, “Скокі смерці”, прадстаўлены эскізнымі малюнкамі вопраткі, звычайў, уяўленняў беларусаў, які перадае адметнасць гістарычнага часу, сацыяльна характарызуе персанажаў і стварае атмасферу таямнічасці. Значнае распаўсюджанне ў сучаснай сусветнай прозе атрымалі навукова-фантастычныя і фантастычныя творы, а сярод жанраў “масавай” літаратуры – фэнтэзі, дзе шмат увагі надаецца дэталізацыі фантастычнай рэальнасці, у прыватнасці, паказу звычайў і нормаў насельнікаў выдуманай аўтарам тэрыторыі. Для беларускай прозы фантастыка і фэнтэзі – гэта новыя і пакуль не асвоенныя належным чынам мастацкія формы. Твор-утопія А. Бароўскага “Ахутавана” – сціплая спроба такога асваення, ён ідэйна пераклікаецца з апавесцю “Лабірынты” В. Ластоўскага, бо праз паэтызацыю традыцыйнай народнай духоўнай і матэрыяльнай культуры, якая ўваскрасала з нябыту, Бароўскі падкрэсліваў думку пра крэатыўнасць векавой народнай спадчыны, пра абумоўленасць будучыні гістарычнай памяццю. Раман «Кентаўры», апавесці “Палтэргейст”, “Пабакі” В. Гігевіча ў стылёвым плане ўяўляюць сабой перапляценне фантастыкі і этнаграфічна-бытавой канкрэтыкі, праз якое выступае гратэскавы твар беларускай рэчаіснасці

да- і перабудовачнага часу. Сучасная беларуская проза пачала актыўна звяртацца да тэмы жыцця людзей за мяжой; этнаграфічны кантэкст у такіх творах ўжываецца для таго, каб наблізіць іншаземныя рэаліі да нашага чытача. Так, у апавесці А. Брова “Каменданці час для ластавак” быт, звычаі, норавы, уклад жыцця кубінцаў успрымаюцца вачамі маладой беларускі, якую замужжа прывяло ў чужы край. Мастацкі этнаграфізм тут акцэнтую адметнасць кубінскага характару, канфрантатывнасць грамадскага і асабістага ў існаванні жыхароў вострава Свабоды, вольнасці ў сямейным і строгаю рэгламентаванасць ў грамадскім жыцці.

Мастацкі этнаграфізм як важная частка прадметнага свету літаратурных твораў перш за ўсё распаўсюджаны ў творах пра далёкае і параўнальна нядаўняе мінулае. Ён выкарыстоўваецца не толькі ў ролі культуралагічнай для акцэнтацыі гісторыка-этнаграфічнай экзотыкі (творы В. Іпатавай і Л. Дайнекі), але і ў функцыі сэнсава-генератывнай (проза У. Арлова). Для прыкладу, у апавяданні Арлова “Каханак яе вялікасці” лаканічныя, але змястоўныя этнаграфічна-бытавыя дэталі падначалены правілам постмадэрнісцкай паэтыкі з яе полігенезісам, асацыятыўнасцю і поліфункцыянальнасцю, часовай шматвектарнасцю (срэбны сігнет з выявай рыцара на кані, падораны Екацярыне II шляхціцам-ліцвінам, – выяўленне ўдзячнасці, увасабленне вальналюбства, няскоранасці ліцвінаў і грывуазны знак-намёк на пажадлівасць імператрыцы). Арыгінальны для айчыннай прозы падыход у распрацоўцы гістарычнай тэмы і выбары прыёмаў яе раскрыцця наглядаецца ў рамане У. Бутрамеева “Карона Вялікага княства”, жанр якога абазначаны аўтарам як раман-дысертацыя. Письменнік кантамінуе навуковы і мастацкі стылі, свядома звяртаецца да стылёвай эклектыкі, парадзіруе баналізаваныя сюжэтныя матывы сусветнай і айчыннай літаратуры, выкарыстоўвае гістарычныя, этнаграфічныя і літаратурныя алюзіі і рэмінісцэнцыі, гумарыстычна пераасэнсаваныя клішыраваныя апісанні прыроды роднага краю, характару і звычаяў беларусаў.

Сродкам мадэрнізацыі прозы ў інтэлектуальным і стылёвым накірунку выступае фальклорна-этнаграфічны кантэкст у зборніках “Дамавікамерон” і “Новы дамавікамерон” А. Глобуса, у “Старасвецкіх міфах горада Б*” Л. Рублеўскай, у творах А. Казлова. Міфалагічная або фальклорна-этнаграфічная дэталі для А. Глобуса – кропка, ад якой аўтар адштурхоўваецца пры стварэнні ўласнага мастацкага варыянта сучаснай беларускай рэчаіснасці. Напрыклад, у нацеле “Вадзянік” расказваецца пра гаспадара спецлазні, які падобна міфалагічнаму вадзяніку знішчае людзей, што трапляюць да яго, або ў “Русалцы 1” размова ідзе пра жанчыну, якая спакушае мужчын. У адрозненне ад А. Глобуса, які ад нацыянальнага ідзе да агульначалавечага, Л. Рублеўская ў празаічным цыкле “Старасвецкія міфы горада Б*” выбірае адваротны рух, праз этнаграфічныя дэталі яна надае беларускі акцэнт сюжэтам старажытнагрэчаскіх міфаў. Фальклорна-этнаграфічны кантэкст як сродак абнаўлення паэтыкі прозы стала замацавацца ў творах А. Казлова, з яго дапамогай письменнік перадае неадназначны характар сучаснасці, глабальнае процістаянне жыцця і смерці. Этнаграфічны кантэкст стаў свайго роду “семіятычным кандэнсатарам аповеду” (Ю. Лотман) у творчасці В. Казько і Ю. Станкевіча. Яны сінтэзуюць у сваёй мастацкай практыцы элементы рэалістычнага, мадэрнісцкага і постмадэрнісцкага пісьма, не злоўжываюць разгорнутымі этнаграфічнымі апісаннямі, іх прозе ўласцівы сэнсава ёмістыя дэталі тыпу *балота* ў “Бунце незапатрабаванага праху” В. Казько, дзе балота – свайго роду ахоўная зона для чалавека, якая дае мажлівасць перакаць навалу; семантычна важнага для характарыстыкі ўзаемаадносін беларусаў і “прыхадняў” вобраз паваленага чужынцамі *плота* ў “Любіць ноч – права пацую” Ю. Станкевіча.

Сучасныя беларускія аўтары імкнуцца да грунтоўнай мастацкай перапрацоўкі факталагічнай, у тым ліку этнаграфічнай першаасновы. Сведчанне таму – проза А. Федарэнкі. У пачатку яго пісьменніцкай дзейнасці этнаграфічны кантэкст пераважна рэпрэзентаваў час і абставіны (“Гісторыя хваробы”, “Вёска”, “Нічыё”), а потым стаў абыгрывацца для ўзбуйнення семантыкі вобразаў. Так, для эсэістычнай формы Федарэнка абраў метафарычную назву “сечка”, якая выклікае асацыяцыі з дробнымі кавалкамі, з эмпірычным матэрыялам для літаратурнай працы. Творча трансфармаваўся этнаграфічны кантэкст у рамане “Рэвізія”. У ім аўтар, з аднаго боку, занатаваў у многім уніфікаваны быт беларуса канца ХХ стагоддзя, а з другога боку – у парадыйнай форме паказаў найбольш распаўсюджаныя прыёмы выкарыстання мастацкага этнаграфізму ў айчынай прозе мінулага стагоддзя. Б. Эйхенбаум слухна заўважыў, што “мастацкая думка часта працуе па законах каламбура: бяруцца звыклія становішчы, з якімі звязаны трывалыя асацыяцыі, але ў чым-небудзь робіцца адступленне – уносіцца нешта нечаканае, “выпадковае”, што разбурае механічнае развіццё сюжэтнай схемы. Адбываецца новае асэнсаванне традыцыйнай формулы” [4, с. 347], менавіта такі накірунак абраў і А. Федарэнка. Этнаграфічны метакантэкст у “Рэвізіі” сюжэтна канструктыўны: галоўны герой рамана студэнт Алесь Трухан пасля прачытання вялікай колькасці кніг спрабуе напісаць твор пра ўдзельніка грамадзянскай вайны, пры гэтым ён пастаянна аглядаецца на вопыт літаратурных папярэднікаў, але баіцца стаць чарговым пасрэдным скрыптарам. А. Федарэнкам у рамане “Рэвізія” за кошт алюзіі і рэмінісцэнцый з беларускай прозы, савецкай літаратуры і кінематографа, за кошт кантамінацыі рэалістычнай, заснаванай на дэтэрмінізме, і постмадэрнісцкай, заснаванай на прынцыповай недэтэрмінаванасці, эпістэمالагічных стратэгіі дасягалася высокая канцэнтрацыя жыццёвага матэрыялу. Спалучэнне дзвюх эпістэمالагічных стратэгіяў у суме давала парадыйны эффект, мадэрнізавала паэтыку рамана, акцэнтавала ўвагу на ментальнасці беларусаў, на станоўчых і адмоўных баках нацыянальнай праявічнай традыцыі, падкрэслівала запатрабаванасць яе пастаяннага абнаўлення.

Мастацкі этнаграфізм – рыса перш за ўсё рэлевантная для літаратур, якія развіваюцца ў полікультурнай прасторы. Да ліку іх належыць і беларуская літаратура. Варта зазначыць, што зварот да мастацкага этнаграфізму дэтэрмінуецца пісьменніцкай пазіцыяй, неабходнасцю пастаяннага пацвярджэння эстэтычнай і нацыянальнай ідэнтычнасці айчыннага мастацтва слова. У беларускай прозе перыяду глабалізацыі мастацкі этнаграфізм прадстаўлены пераважна лаканічнымі дэталямі народнага быту, трансфармацыяй міфалагічных вобразаў і метакантэкстам. Праведзены аналіз мастацкага этнаграфізму ў сучаснай беларускай прозе паказвае, што пры выкарыстанні этнаграфічнага матэрыялу ў эпоху глабалізацыі адбываецца перамеркаванне ідэйна-эстэтычных акцэнтаў у літаратурных творах у бок павелічэння сэнсавай напоўненасці мастацкіх вобразаў. У сучаснай беларускай прозе мастацкі этнаграфізм традыцыйна рэпрэзентуе месца і час дзеяння, аднак вядучай функцыяй мастацкага этнаграфізму становіцца сэнсава-генератывная.

ЛІТАРАТУРА

1. *Трэнас, В.* Беларускі постмадэрнізм? / В. Трэнас // Маладосць. – 2005. – № 6. – С. 118-119.
2. *Wellek, R.* Concepts of criticism / R. Wellek. – Yale University press, 1964. – 350 s.
3. *Чхартишвили, Г.* Но нет Востока и Запада нет / Г. Чхартишвили // Иностранная литература. – 1996. – № 9. – С. 254-263.
4. *Эйхенбаум, Б.М.* О литературе: Работы разных лет / Б.М. Эйхенбаум. – М.: Сов. писатель, 1987. – 544 с.